

Rozmiary i zróżnicowanie populacji więziennej w Polsce w okresie obowiązywania ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1997 roku

ALDONA NAWÓJ-ŚLESZYŃSKI

ORCID: 0000-0001-5274-4245

Katedra Prawa Karnego Wykonawczego

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego

Wprowadzenie

Liczebność populacji więziennej, jej dynamika rozumiana jako tendencja rozwojowa tego zjawiska w określonym przedziale czasowym, a także jej struktura mają dużą wartość poznawczą odnoszącą się do punitowności systemu wymiaru sprawiedliwości karnej, oceny walorów systemu penitencjarnego, a w szczególności realizacji w praktyce naczelnej zasady wykonywania kary pozbawienia wolności, jaką jest zasada indywidualizacji, która jest urzeczywistnieniem między innymi poprzez wyodrębnienie w populacji więziennej grup i kategorii osób pozbawionych wolności wymagających odrębnego, niestandardowego, specjalistycznego traktowania oraz stosunku państwa do sprawców przestępstw kryminalnych. W ocenie wielu kryminologów¹ Polska miała i ma po-

¹ K. Krajewski, *Dlaczego Polska ma wielkich rozmiarów populację więzienną*, [w:] *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci prof. Zbigniewa Holdy*, red. B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski, Warszawa 2011, s. 639–651; idem, *Główne tendencje polityki karnej ostatnich dwudziestu lat*, [w:] *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przebudowania zakładów karnych*, red. Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 54, 2019

populację więzienną dużych rozmiarów. W latach 1945–1989 było to następstwem represyjnej polityki karnej. Populacja więzienna zmniejszała się tylko w latach amnestyjnych i postamnestyjnych. Ustawodawstwo karno-wykonawcze z 1997 roku zakładało zmniejszenie represyjności systemu wymiaru sprawiedliwości karnej poprzez stosowanie przede wszystkim kryminalnych kar alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności, traktowanie jej jako *ultima ratio*. Rozmiary populacji więziennej są kształtowane w trzech fazach postępowania karnego: w postępowaniu przygotowawczym, sądowym i wykonawczym². Problematyka ta nie będzie przedmiotem szczegółowych rozważań, jest bowiem ona dobrze opracowana w literaturze przedmiotu³. Populacja więzienna dużych rozmiarów niesie z sobą wiele trudnych problemów, w szczególności związanych z przeludnieniem więziennym, bezpieczeństwem i przemocą wewnątrzwięzienną, patologizacją celów wykonywania kary pozbawienia wolności. W sytuacji przeludnienia więziennego kadra penitencjarna w sposób nadmierny koncentruje się na realizacji zadań ochronnych kosztem zubożenia oddziaływań penitencjarnych⁴. Słusznie zauważa J. Skupiński, iż „rozmiary populacji więziennej są więc swoistą soczewką, w której skupiają się rezultaty prowadzonej przez państwo polityki kryminalnej w tym karnej”⁵.

Dwudziestolecie obowiązywania ustawodawstwa karno-wykonawczego jest dobrą okazją, aby dokonać oceny kształtowania się rozmiarów populacji więziennej w Polsce, na której rozmiary wpłynęły tradycje przemian ustrojowych po 1989 roku, nowe rozwiązania prawne znajdujące wyraz w kodeksie karnym i kodeksie karnym wykonawczym z 1997 roku, a obowiązujące od 1 września 1998 roku, sposób stosowania tego

J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, Warszawa 2010, s. 25–44; *idem*, *Spór o politykę karną w Polsce: problem kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i alternatyw kary pozbawienia wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2007, nr 54, s. 5–26.

² J. Skupiński, *Alternatywy pozbawienia wolności w polskim systemie sprawiedliwości karnej — raport z badań prowadzonych przez Zakład Prawa Karnego INP PAN*, [w:] *Problemy aktualnej polityki karnej...*, s. 13–17.

³ A. Nawój-Śleszyński, *Przeludnienie więzień w Polsce — przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013, s. 193–329.

⁴ *Ibidem*, s. 413.

⁵ J. Skupiński, *op. cit.*, s. 12.

prawa oraz polityka kryminalna państwa i oczekiwania społeczne. Niezależnie od rozwiązań prawnych na sposób stosowania prawa wpłynęły różnego rodzaju rekomendacje międzynarodowe i europejskie, w szczególności Rady Europy.

W prezentowanym opracowaniu odpowiadam na następujące pytania:

— jak kształtowały się rozmiary populacji więziennej po wprowadzeniu w życie ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1997 roku,

— jak przedstawiała się struktura i dynamika populacji więziennej ogółem oraz w zależności od wielu zmiennych, takich jak: podstawy prawne uwięzienia (pozbawienie wolności, tymczasowe aresztowanie i ukaranie), rodzaj zakładu karnego, systemy wykonywania kary pozbawienia wolności, wymiar kary, płeć sprawcy przestępstwa itp.,

— jak przedstawiają się rozmiary populacji więziennej w Polsce na tle państw członków Rady Europy?

1. Rozmiary, dynamika i struktura populacji więziennej w Polsce w latach 1999–2018

Dwadzieścia lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku jest odpowiednio długim przedziałem czasowym, aby zaobserwować tendencje rozwojowe zjawiska, jakim jest populacja więzienna. Populacja ta jest zróżnicowana. Podstawą tego zróżnicowania są kategorie więźniów. Zdaniem T. Bulendy⁶ kategoryzacja więźniów przynosi wiele profitów dla samych więźniów, Służby Więziennej i innych organów postępowania wykonawczego oraz dla społeczeństwa⁷. Społeczność więzienna się zmienia. Te zmiany są wyraźne po 1989 roku, zarówno ze względu na pojawiające się nowe czynniki, które były związane ze zmianami ustrojowymi oraz powstającą nową sytuacją prawną skazanego i jego statusu. Na zmianę populacji więziennej po 1989 roku wpływ miały następujące czynniki:

⁶ T. Bulenda, *Kategoryzacja skazanych w postępowaniu penitencjarnym*, [w:] *Więziennictwo na początku XXI wieku. III Polski Kongres Penitencjarny*, red. T. Bulenda, W. Knap, Z. Lasocik, Warszawa 2007, s. 95.

⁷ T. Bulenda, *Charakterystyka populacji więziennej*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Bulenda, R. Musidłowski, Warszawa 2003, s. 232. Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 54, 2019

- zmiana celów i zadań polityki społecznej i gospodarczej państwa,
- nowa polityka kryminalna, w tym karna i penitencjarna, ukierunkowana również na probację,
- reforma prawa, zwłaszcza prawa karnego i penitencyjnego,
- uwrażliwienie na przestrzeganie praw człowieka,
- otwarcie się więzień także na kontrolę społeczną,
- swoboda przemieszczania się, ruchy migracji i emigracji,
- dostosowanie polityki karania do standardów międzynarodowych,
- środki masowego przekazu⁸.

Podjmując się oceny kształtowania się populacji więziennej w okresie dwudziestoletniego obowiązywania prawa karnego i prawa karnego wykonawczego z 1997 roku, zakładałam, że ten czas będzie kształtował racjonalne rozmiary populacji więziennej, że te rozmiary będą się przybliżały do rozmiarów populacji więziennej państw Europy Zachodniej. Jeszcze przed uchwaleniem ustawodawstwa karnego z 1997 roku była podejmowana dyskusja na temat racjonalnych rozmiarów populacji więziennej. Zmniejszanie liczby osób pozbawionych wolności było jednym z założeń, które towarzyszyło pracy Komisji Reformy Prawa Karnego, a zespół Prawa Karnego Wykonawczego tej Komisji przyjął, że liczba osób uwięzionych w Polsce nie powinna przekraczać 40 tysięcy⁹. Gdyby populacja więzienna w tym roku była zbliżona do tej wielkości, współczynnik prizonizacji wynosiłby 104,4. Gdyby założyć, że populacja więzienna powinna osiągnąć 50 tysięcy osób¹⁰, współczynnik prizonizacji wynosiłby 130,2. Wydaje się, że racjonalna wartość tego współczynnika dla Polski powinna się znajdować między tymi wartościami. W 2018 roku współczynnik prizonizacji wyniósł dla Polski 188.

Ocena rozmiarów populacji więziennej w Polsce w przedziale lat 1999–2018 zostanie dokonana na podstawie następujących parametrów: współczynnika prizonizacji oraz wskaźnika dynamiki. Rok 1999 będzie punktem odniesienia do zmian, jakie nastąpiły w badanym dwudziestolecu.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Celowość, uwarunkowania i metody zmniejszania liczby osób pozbawionych wolności w Polsce*, „Biuletyn RPO. Materiały” 1994, nr 22.

¹⁰ P. Moczydłowski, *Przeludnienie więzień. O konsekwencjach populizmu penalnego i ideologizacji polityki kryminalnej w Polsce dla więziennictwa*, [w:] *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia...*, s. 28.

Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 54, 2019

© for this edition by CNS

1.1. Populacja więzienna w Polsce w latach 1999–2018

Populacja więzienna w Polsce w latach 1999–2018 jest zróżnicowana. Analiza chronologiczna (tabela 1) wskazuje, że w badanych latach występują dwie tendencje dynamiki tego zjawiska. W latach 1999–2006 następuje systematyczny wzrost populacji z 56 765 osób w 1999 roku do 88 647 w 2006 roku. W tym ostatnim roku populacja więzienna

Tabela 1. Populacja więzienna w Polsce
w latach 1999–2018

Lata	Ogółem uwięzieni	Wskaźnik dynamiki
1999	56 765	100
2000	70 544	124,3
2001	79 634	140,3
2002	80 467	141,8
2003	79 281	139,7
2004	80 368	141,6
2005	82 955	146,1
2006	88 647	156,2
2007	87 776	154,6
2008	83 152	146,5
2009	84 003	148
2010	80 728	142,2
2011	81 382	143,4
2012	84 399	148,7
2013	78 994	139,2
2014	77 371	136,3
2015	70 836	124,8
2016	71 538	126
2017	73 822	130
2018	72 204	127,2

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS.
Obliczenia własne.

wzrosła o blisko 60% w stosunku do okresu początkowego. Od 2007 do 2018 roku następuje spadek liczebności populacji więziennej z 87 776 w 2007 roku do 72 204 w 2018 roku. Tempo spadku rozmiarów populacji jest mniejsze niż tempo wzrostu w okresie poprzednim. Pomimo tendencji pomniejszania się populacji jej rozmiar nadal pozostaje na wysokim poziomie. Należy zauważyć bardzo ważne zjawisko — Polska dopiero w 2015 roku osiągnęła współczynnik prizonizacji poniżej 200. W tym właśnie roku wyniósł on 184,3, rok wcześniej 201,1 (wykres 1). Współczynnik prizonizacji dla Polski na tle współczynników prizonizacji państw członków Rady Europy ma wysoki wskaźnik (11 pozycję), albowiem w 2016 roku Polskę wyprzedzały Rosja, Grecja, Turcja, Litwa, Mołdawia, Czechy, Łotwa, Azerbejdżan, Albania, Estonia. Są to zatem w większości kraje postsowieckie (tabela 2), które nie pokonały tradycyjnego w ZSRR, a później w Rosji represyjnego systemu wymiaru sprawiedliwości karnej. Polska czyni postępy w zakresie zmniejszania punitowności systemu wymiaru sprawiedliwości, owocującego odpowiednio wysokim współczynnikiem prizonizacji.

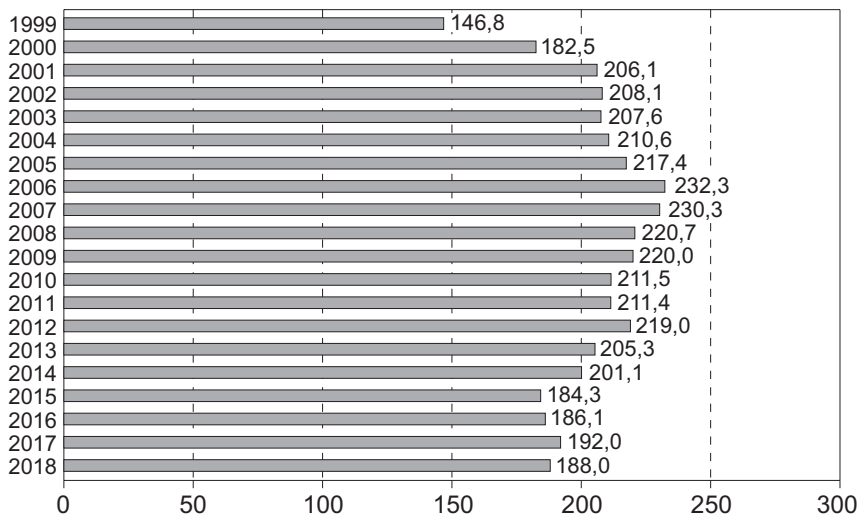
Tabela 1a. Współczynnik prizonizacji w Polsce w okresie obowiązywania ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1969 i 1997 roku

Lata	Współczynnik prizonizacji	Okresy ustawodawstwa karno-wykonawczego
1970	197,9	I okres ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1969 roku $\bar{X} = 253,9$
1971	312	
1972	341,4	
1973	372,2	
1974	239,9	
1975	282,2	
1976	283,9	
1977	244,3	
1978	278,8	
1979	300,1	
1980	279,1	
1981	207,2	
1982	219	

1983	232,4	
1984	205,3	
1985	295,4	
1986	266,6	
1987	241,1	
1988	179,9	
1989	106,2	
1990	131,6	II okres ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1969 roku $\bar{X} = 151$
1991	153,3	
1992	160,1	
1993	160,1	
1994	162,7	
1995	158,4	
1996	143,7	
1997	148,5	
1998	140,6	
1999	146,8	III okres ustawodawstwa karno-wykonawczego z 1997 roku $\bar{X} = 204$
2000	182,5	
2001	206,1	
2002	208,1	
2003	207,6	
2004	210,5	
2005	217,4	
2006	232,3	
2007	230,3	
2008	220,2	
2009	220	
2010	211,5	
2011	211,4	
2012	219	
2013	205,3	

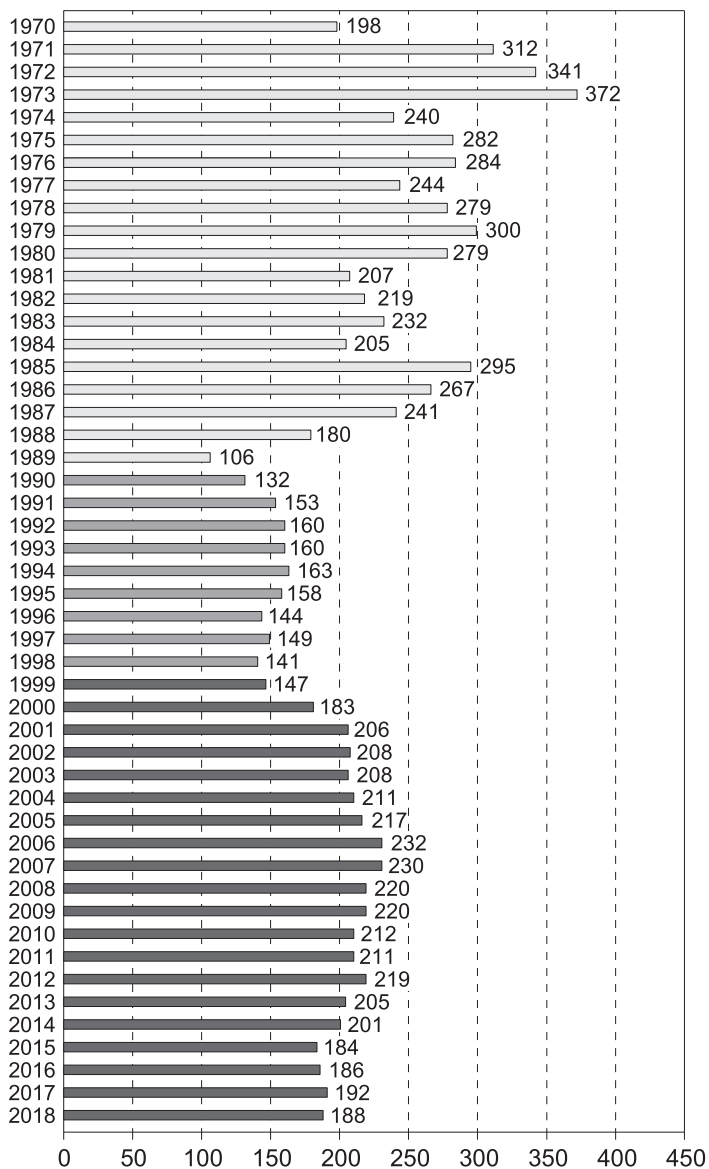
2014	201,1	
2015	184,3	
2016	186,1	
2017	192	
2018	188	
$\bar{x}$	253,9	
I	151	
II	222	
I + II	204	
III		

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

Wykres 1. Współczynnik przizonizacji w Polsce w latach 1999–2018

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

Wykres. 2. Współczynnik prizonizacji w Polsce w latach 1970–2018

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

Tabela 2. Współczynnik prizonizacji Polski na tle współczynników prizonizacji państw członków Rady Europy.
Stan na 1 września 2016 roku

Lp.	Państwa	Współczynnik prizonizacji
1.	Rosja	448
2.	Gruzja	256,3
3.	Turcja	244,6
4.	Litwa	244,1
5.	Mołdawia	222,7
6.	Republika Czeska	213,0
7.	Łotwa	212,6
8.	Azerbejdżan	236,3
9.	Albania	204,8
10.	Estonia	202,9
11.	Polska	188,4
12.	Węgry	184,8
13.	Słowacja	187,6
14.	Czarnogóra	173,7
15.	Macedonia	161,7
16.	Serbia	150,8
17.	Anglia i Walia	146,4
18.	Rumunia	140,5
19.	Portugalia	133,2
20.	Hiszpania	133,2
21.	Armenia	130,3
22.	Malta	128
23.	Luksemburg	122,3
24.	Bułgaria	116,7
25.	Belgia	102,7
26.	Austria	101,5

27.	Francja	102,6
28.	Włochy	89,3
29.	Grecja	89,2
30.	Szwajcaria	83
31.	Monako	83,8
32.	Irlandia Północna	80,7
33.	Cypr	78,7
34.	Niemcy	78,4
35.	Irlandia	78,1
36.	Norwegia	73,9
37.	Chorwacja	74,2
38.	Słowenia	63,4
39.	Andora	60,1
40.	Dania	59,7
41.	Finlandia	56,7
42.	Holandia	51,4
43.	Szwecja	58,5
44.	Islandia	37,3
45.	San Marino	6,1

Źródło: Council of Europe Annual Penal Statistics SPACE I Survey 2016, tabela 1, s. 37.

Jeszcze w 2005 roku Polska znajdowała się w czołówce rankingu współczynnika prizonizacji w krajach europejskich, zajmując pozycję szóstą ze współczynnikiem prizonizacji 216,5, a w Rosji w tym samym czasie współczynnik prizonizacji wynosił 576,8¹¹. Jeszcze w 2012 roku Polska była na wysokiej pozycji w rankingu współczynnika prizonizacji wśród 30 wybranych krajów Europy. T. Szymanowski¹² te 30 krajów po-

¹¹ K. Krajewski, *Główne tendencje polityki karnej ostatnich dwudziestu lat*, [w:] *Problemy aktualnej polityki karnej...*, s. 28.

¹² T. Szymanowski, *Przestępczość i więziennictwo w krajach europejskich (na podstawie informacji statystycznych)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 90, s. 32–33.

dzielił na cztery grupy w zależności od wartości współczynnika prizonizacji: I grupa — od 57 do 100; II grupa — od 100 do 150; III grupa — od 150 do 200 i IV grupa — od 200 do 475. W IV grupie, o najwyższym nasileniu współczynnika prizonizacji, znajdują się wyłącznie kraje post-socjalistyczne, w tym niestety Polska¹³. Obecnie Polska w świetle danych zawartych w tabeli 2 poczyniła postęp, bo od 2015 roku znajduje się w III grupie. W związku z tym uporczywie nasuwają się pytania, dlaczego nadal znajduje się w czołówce państw Europy o wysokim współczynniku prizonizacji, z populacją więzienną dużych rozmiarów? Dlaczego Polska nie wykorzystała szans redukcji populacji więziennej na podstawie nowej kodyfikacji karnej z 1997 roku? Ponieważ sam w sobie jest to ogromny problem, trudno będzie udzielać szczegółowych odpowiedzi, albowiem nie jest to głównym celem niniejszego artykułu. Prezentowany materiał wraz z opracowaniem niekiedy będzie odpowiedzią na losy kształtowania się populacji więziennej dużych rozmiarów oraz jej redukcji.

1.2. Struktura i dynamika populacji więziennej w latach 1999–2018.

Stan na 31 grudnia

Jak już wspominałam, populacja więzienna nie jest zbiorowością jednorodną. Można ją różnicować, biorąc pod uwagę cechy demograficzne, kryminologiczne i penitencjarne¹⁴ oraz inne. Populację więzienną można podzielić na trzy podstawowe grupy: skazanych na karę pozbawienia wolności, tymczasowo aresztowanych i ukaranych. Istotą wyróżnienia tych subgrup w populacji więziennej są podstawy prawne pozbawienia wolności. Największą grupę tworzą skazani odbywający zasadniczą lub zastępczą karę pozbawienia wolności, następnie tymczasowo aresztowani, a najmniej liczną — ukarani (tabela 3).

1.2.1. Skazani na karę pozbawienia wolności

Procentowy udział skazanych na karę pozbawienia wolności w populacji więziennej w badanym okresie był zróżnicowany. Obserwuje się

¹³ *Ibidem*, s. 32–33.

¹⁴ T. Bulenda, *Charakterystyka populacji więziennej...*, s. 233.

dwie tendencje tego zjawiska: wzrostową i malejącą. W latach 2000–2015 następuje wzrost udziału skazanych w populacji więziennej z 68,1% w 2000 roku do 82,7% w 2015 roku. W latach 2016–2018 następuje spadek z 91% w 2016 roku do 88,7% w 2018 roku (tabela 3). Te ostatnie wyniki mogą być sygnałem zmiany polityki karnej w kierunku częstszego orzekania kar alternatywnych wobec kary pozbawienia wolności na podstawie ustawy z dnia 20 lutego 2015 roku¹⁵. Dokonałam oceny populacji więziennej w trzech kwartałach w latach 2014, 2015 i 2016, z której wynika, że w okresie dwóch lat od 1 lipca 2015 roku do 30 czerwca 2017 roku z kwartału na kwartał spada odsetek skazanych na zasadniczą karę pozbawienia wolności. Spadek ten jest wyraźny w grupie skazanych na zasadniczą karę pozbawienia wolności i wynosi 3% do okresu wyjściowego. Odwrotne zjawisko zaobserwowano w grupie skazanych na zastępczą karę pozbawienia wolności (wzrost o 1,6%). Ta grupa powiększa się z kwartału na kwartał analizowanego okresu¹⁶. Zaobserwowany fakt potwierdzają dane statystyczne zawarte w tabeli 3. To niekorzystne zjawisko może być następstwem bardzo wyraźnego wzrostu liczby orzekanej kary grzywny samoistnej¹⁷, która w liczniejszych wypadkach może skutkować niepowodzeniem i orzekaniem zastępczej kary pozbawienia wolności.

Zarysowujący się spadek w populacji więziennej liczby skazanych na karę pozbawienia wolności od 2016 roku może być dobrym sygnałem zmian w polityce karnej zapoczątkowanej ustawą z dnia 20 lutego 2015 roku. Należało oczekiwać bardziej spektakularnych sukcesów, które w większym stopniu przekładałyby się na pomniejszenie populacji więziennej.

¹⁵ Ustawa z dnia 20 lipca 2015 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2015 poz. 390).

¹⁶ A. Nawój-Śleszyński, *Populacja więzienna w Polsce po nowelizacji systemu prawa karnego ustawą z 20 lutego 2015 roku*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 48, 2018, s. 104.

¹⁷ *Ibidem*.

Tabela 3. Struktura i dynamika populacji więziennej w latach 1999–2018.
Stan na 31 grudnia

Lata	Pozbawieni wolności w izolacji penitencjarnej według statusu uwięzienia								
	Skazani			Tymczasowo aresztowani			Ukarani		
	N	%	WD	N	%	WD	N	%	WD
1999	41 656	73,4	100	14 565	25,7	100	544	1	100
2000	48 006	68,1	115,2	22 032	31,2	151,3	506	0,7	93
2001	56 422	70,9	135,4	22 730	28,5	156,1	482	0,6	88,6
2002	59 248	73,6	142,2	20 896	26	143,5	323	0,4	59,4
2003	60 773	76,7	145,9	18 240	23	125,2	268	0,3	49,3
2004	64 974	80,8	156	15 055	18,7	103,4	338	0,4	62,1
2005	69 191	83,4	166,1	13 416	16,2	92,1	348	0,4	64
2006	73 914	83,4	177,4	14 415	16,3	99	318	0,4	58,5
2007	76 033	86,6	182,5	11 441	13	78,6	302	0,3	55,5
2008	73 859	88,8	177,3	8926	10,7	61,3	367	0,4	67,5
2009	74 116	88,2	177,9	9460	11,3	65	427	0,5	78,5
2010	71 867	89,0	172,5	8389	10,4	57,6	472	0,6	86,8
2011	72 692	89,3	174,5	8159	10	56	531	0,7	97,6
2012	76 221	90,4	183	7588	9	52,1	490	0,6	90,1
2013	71 595	90,6	171,9	6589	8,3	45,2	810	1	148,9
2014	70 125	90,6	168,3	6238	8,1	42,8	1008	1,3	185,3
2015	65 664	92,7	157,6	4162	5,9	28,6	1010	1,4	185,7
2016	65 079	91	156,2	5396	7,5	37	1063	1,5	195,4
2017	65 769	89,1	157,9	7239	9,8	49,7	814	1,1	149,6
2018	64 045	88,7	153,7	7360	10,2	50,5	799	1,1	146,9

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

Tabela 4. Struktura i dynamika w populacji więziennej skazanych na karę pozbawienia wolności w latach 1999–2018. Stan na 31 grudnia

Lata	Kara zasadnicza pozbawienia wolności			Kara zastępcza pozbawienia wolności			RAZEM	
	n	%	WD	n	%	WD	N	%
1999	40 387	97	100	1269	3	100	41 656	100
2000	46 700	97,3	115,6	1306	2,7	102,9	48 006	100
2001	54 978	97,4	136,1	1444	2,6	113,8	56 422	100
2002	57 830	97,6	143,2	1418	2,4	111,7	59 248	100
2003	59 040	97,1	146,2	1693	2,8	133,4	60 733	100
2004	62 651	96,4	155,1	2324	3,6	183,1	64 975	100
2005	66 180	95,6	163,9	3011	4,4	237,3	69 191	100
2006	70 630	95,6	174,9	3284	4,4	258,8	73 914	100
2007	72 714	95,6	180	3319	4,4	261,5	76 033	100
2008	70 359	95,3	174,2	3500	4,7	275,8	73 859	100
2009	70 814	95,5	175,3	3302	4,5	260,2	74 116	100
2010	68 325	95,1	169,2	3542	4,9	279,1	71 867	100
2011	69 150	95,1	171,2	3542	4,9	279,1	72 692	100
2012	72 184	94,7	178,7	4032	5,3	317,7	76 216	100
2013	69 218	96,7	171,4	2377	3,3	187,3	71 595	100
2014	67 446	96,2	167	2681	3,8	211,3	70 127	100
2015	62 962	95,9	155,9	2702	4,1	212,9	65 664	100
2016	61 820	95	153,1	3259	5	256,8	65 079	100
2017	61 523	93,5	152,3	4246	6,5	334,6	65 769	100
2018	59 242	92,5	146,7	4803	7,5	378,5	64 045	100

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

1.2.2. Tymczasowo aresztowani w populacji więziennej w latach 1999–2018

W badanym okresie tymczasowo aresztowani stanowili średnio 15% całej populacji więziennej (tabela 3). W początkowym okresie tego przedziału, czyli w latach 1999–2002, co czwarta lub co trzecia osoba

w populacji więziennej była tymczasowo aresztowana. Z analizy chronologicznej wynika, że podczas 20 lat występowały dwie tendencje dynamiki badanego zjawiska. Pierwsza była korzystna dla pomniejszenia populacji więziennej, albowiem w długim okresie występowała tendencja spadkowa udziału tymczasowo aresztowanych w populacji więziennej z 31,2% w 2000 roku do 5,9% w 2015 roku. Następnie pojawia się tendencja wzrostowa zapoczątkowana w 2016 roku — 7,5% udziału tymczasowo aresztowanych w populacji więziennej, następnie ten udział stanowił 9,8% w 2017 i 10,2% w 2018 roku. Tendencja ta może niepokoić ze względu na nieuzasadnione przyczyny takiego procesu, który ma lub może mieć jeszcze większy wpływ na rozmiary populacji więziennej w przyszłości.

1.2.3. Ukarani w populacji więziennej w latach 1999–2018

Najmniejszą grupę w populacji więziennej tworzą ukarani — średni udział wynosi 0,73% (tabela 3). Ta grupa uwięzionych jest niejednorodna, zróżnicowana pod względem statusu prawnego oraz rozmiarów poszczególnych podgrup¹⁸. Tworzą ją osoby odbywające karę orzeczoną za wykroczenia albo karę porządkową, a także osoby, wobec których stosowany jest środek przymusu skutkujący pozbawieniem wolności¹⁹. W tej grupie największy udział mają osoby odbywające karę aresztu orzeczoną za wykroczenie oraz osoby, wobec których wykonywana jest zastępcza kara aresztu. W literaturze przedmiotu już od dłuższego czasu istnieją poglądy i postulaty wyeliminowania kary aresztu z katalogu środków karnych za wykroczenie²⁰.

¹⁸ A. Nawój-Śleszyński, *Perspektywy kompresji populacji więziennej w Polsce*, [w:] *Czy i jakie więzienia są potrzebne: rozważania na tle zagadnień współczesności. Księga rocznicowa z okazji 25 lat Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego*, red. P. Stępnia, T. Kalisz, W. Zalewski, Poznań 2016, s. 135.

¹⁹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 roku w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 152, poz. 1493 § 52, ust. 2).

²⁰ J. Szumski, *Środki penalne w polskim prawie wykroczeń na tle doświadczeń praktyki*, Lublin 1995, s. 203.

2. Struktura populacji więziennej w zależności od płci

Populację więzienną bardzo wyraźnie różnicuje płeć. Zdecydowaną większość uwięzionych tworzą mężczyźni. Liczba kobiet w historii więziennictwa Polski była bardzo zróżnicowana. W połowie lat pięćdziesiątych w zakładach karnych przebywało 9,4% kobiet w ogólnej populacji skazanych, w połowie lat sześćdziesiątych — 7,1%, na początku lat siedemdziesiątych — około 5%²¹. Pod koniec lat osiemdziesiątych (rok 1989) — 2,1%, na początku lat dziewięćdziesiątych (1990) — 1,86%²². Później następuje stopniowy wzrost odsetka kobiet w populacji więziennej. W okresie obowiązywania ustawodawstwa karnego z 1997 roku procentowy udział kobiet w populacji więziennej ma wyraźną tendencję wzrostową z 2,32% w 1999 roku do 4,07% w 2018 roku. W jakim stopniu wzrost zasilania systemu więziennego kobietami ma swoje uzasadnienie racjonalnymi potrzebami wymiaru sprawiedliwości karnej, to odrębny problem. Sam wzrost liczebności tego rodzaju populacji rodzi określone trudności i potrzebę odrębnego wykonywania kary pozbawienia wolności wobec tej grupy.

Tabela 5. Kobiety i mężczyźni w populacji więziennej
w latach 1999–2018

Lata	Ogółem mężczyźni i kobiety	w tym kobiety		
		N	%	WD
1999	56 765	1318	2,32	100
2000	70 544	1729	2,45	131,2
2001	79 634	2067	2,60	156,8
2002	80 467	2168	2,69	164,5
2003	79 281	2159	2,72	163,8
2004	80 368	2309	2,87	175,2
2005	82 955	2359	2,84	179

²¹ *Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, red. T. Kolarczyk, J.R. Kubiak, P. Wierzbicki, Warszawa 1984, s. 296.

²² *Kobieta w więzieniu*, red. J. Dybalska, Warszawa 2009, s. 49.

2006	88 467	2668	3,02	202,4
2007	87 776	2598	2,96	197,1
2008	83 152	2542	3,06	192,9
2009	84 003	2259	2,69	171,4
2010	80 728	2597	3,22	197
2011	81 382	2529	3,11	191,9
2012	84 156	2695	3,20	204,5
2013	78 994	2630	3,33	199,5
2014	77 371	2527	3,27	191,7
2015	70 836	2379	3,36	180,5
2016	71 528	2581	3,61	195,8
2017	73 822	2873	3,89	218
2018	72 204	2940	4,07	223,1

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

3. Skazani i ukarani w różnych rodzajach zakładów karnych

Kodeks karny wykonawczy w art. 69 wymienia następujące rodzaje zakładów karnych: zakład karny dla młodocianych, zakład karny dla odbywających karę po raz pierwszy, zakład karny dla recydywistów penitencjarnych oraz zakład karny dla odbywających karę aresztu wojskowego. W zakładach karnych dla młodocianych w ciągu 20 lat następuje spadek liczby osób odbywających karę (tabela 6). Gwałtowna redukcja następuje od 2003 roku z 3588 skazanych w tym roku do 790 osób w 2018 roku. Ten nagły spadek wiąże się ze zmianą treści art. 84 k.k.w., albowiem ustawodawca w dniu 1 marca 2003 roku obniżył wiek młodocianego sprawcy z 24 do 21 lat, a zatem obecnie w zakładzie karnym dla młodocianych odbywają karę skazani, którzy nie ukończyli 21. roku życia, a w uzasadnionych wypadkach skazany może odbywać karę w tym zakładzie po ukończeniu 21. roku życia²³. Konsekwencją takiego sta-

²³ Ustawa z dnia 24 lipca 2003 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 142, poz. 1380), która weszła w życie 1 września 2003 roku.

nu rzeczy był wzrost liczby skazanych odbywających karę w zakładzie karnym dla skazanych odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy. Przez osiem lat, czyli od 2003 do 2010 roku, w tego rodzaju zakładach karnych odbywało karę najwięcej skazanych z całej populacji więziennej. W latach 2003–2009 odsetek odbywających karę w takim zakładzie karnym wynosił ponad 50%. W następnych latach następuje systematyczny spadek skazanych w tego rodzaju zakładach karnych z 47,2% w 2011 do 41,6% w 2018 roku. Rozmiary populacji skazanych odbywających karę w zakładzie karnym dla recydywistów penitencjarnych w badanym okresie miały dwie tendencje: spadkową od 1999 do 2010 roku, następnie wzrostową. Wzrost populacji w tego rodzaju zakładach karnych powiększał się z roku na rok z 50% w 2011 do 57,2% w 2018 roku. Największy udział recydywistów penitencjarnych w populacji więziennej od 2011 roku może być wyrazem porażki kary pozbawienia wolności w zapobieganiu przestępczości wtórnej. W zakładach karnych dla odbywających karę aresztu wojskowego w latach 1999–2007 karę odbywała śladowa liczba osób. Po tym okresie nie ma osób uwięzionych w tego rodzaju zakładzie karnym.

4. Skazani i ukarani w różnego typu zakładach karnych.

Stan na 31 grudnia

Według art. 70 k.k.w. skazani i ukarani odbywają karę w trzech rodzajach zakładów karnych, to jest w zakładzie karnym typu zamkniętego, typu półotwartego i typu otwartego.

Wymienione typy zakładów karnych różnią się szczególnie stopniem zabezpieczenia izolacji skazanych oraz wynikającymi z tego ich obowiązkami i uprawnieniami w zakresie poruszania się w zakładzie i poza jego obrębem. Tabela 6 przedstawia populację skazanych i ukaranych, którzy odbywali karę pozbawienia wolności w różnych typach zakładów karnych w ciągu 20 lat, a także obrazuje zarówno udział procentowy osób skazanych w poszczególnych typach zakładów karnych, jak i jego dynamikę w ciągu 20 lat. Średniorocznie w latach 1999–2018 w zakładach karnych typu zamkniętego przebywało 50,7% pozbawionych wolności, w zakładach karnych typu półotwartego 45,2% i typu

Tabela 6. Populacja skazanych na karę pozbawienia wolności oraz ukarani w różnych rodzajach zakładów karnych w latach 1999–2018. Stan na 31 grudnia

Lata	Rodzaje zakładów karnych											
	młodociani			odbywający karę po raz pierwszy			recydywiści penitencjarni			odbywający karę aresztu wojskowego		
	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD
1999	9264	22,2	100	12 620	30,3	100	19 763	47,4	100	9	0	100
2000	10 785	22,5	116,4	15 174	31,6	120,2	22 027	45,9	111,5	20	0	222,2
2001	13 406	23,8	144,7	18 838	33,4	149,3	24 167	42,8	122,3	11	0	122,2
2002	13 753	23,2	148,5	20 724	35	164,2	24 766	41,8	125,3	5	0	55,6
2003	3598	5,9	38,8	30 678	50,5	243,1	26 495	43,6	134,1	2	0	22,2
2004	3420	5,3	36,9	33 059	50,9	262	28 496	43,9	144,2	1	0	11,1
2005	3287	4,7	35,5	35 800	51,5	283,7	30 451	43,8	154,1	1	0	11,1
2006	3182	4,3	34,3	38 280	51,6	303,3	32 769	44,1	165,8	1	0	11,1
2007	3057	4	33	39 479	51,7	312,8	33 798	44,3	171	1	0	11,1
2008	2726	3,7	29,4	37 666	50,7	298,5	33 834	45,6	171,2	0	0	0
2009	2584	3,4	27,9	37 987	50,5	301	34 680	46,1	175,5	0	0	0
2010	2313	3,2	25	35 346	49,3	280,1	33 977	47,4	171,9	0	0	0
2011	2041	2,8	22	34 564	47,2	273,9	36 618	50	185,3	0	0	0
2012	2102	2,7	22,7	35 675	46,2	282,7	39 370	51	199,2	0	0	0

2013	1750	2,5	18,9	31 897	44,7	252,7	37 779	52,9	191,2	0	0	0
2014	1534	2,2	16,6	30 284	43,1	240	38 509	54,8	194,9	0	0	0
2015	1201	1,8	13	27 929	42,4	221,3	36 817	55,8	186,3	0	0	0
2016	1098	1,7	11,9	26 985	41,5	213,8	36 974	56,8	187,1	0	0	0
2017	986	1,5	10,6	27354	41,7	216,8	37 180	56,7	188,1	0	0	0
2018	790	1,2	8,5	26 523	41,6	210,2	36 501	57,2	184,7	0	0	0

Źródło: Informacja Statystyczna CZSW MS za lata 2001–2018, Więzienie w liczbach. Statystyka penitencyjna w latach 1989–2004, CZSW MS za lata 1999–2000. Obliczenia własne.

otwartego — 4,1%. Należy zauważyć, że do 2007 roku w zakładach karnych typu zamkniętego odbywało karę ponad 50% osób, od 2008 roku następuje systematyczny, ale powolny spadek populacji skazanych w tego rodzaju zakładach karnych do wartości poniżej 50%, by w 2004 roku osiągnąć wartość najniższą — 45,9%. W zakładach karnych typu półotwartego z roku na rok wzrasta odsetek skazanych odbywających karę. Wzrost ten trwa do 2014 roku i osiąga najwyższą wartość, albowiem w tym roku w zakładach karnych typu półotwartego odbywało karę 50,9%. Później następuje niewielki spadek populacji w tego rodzaju zakładach karnych. W ocenianym okresie w zakładach karnych typu otwartego z roku na rok następuje spadek odsetka osób odbywających karę z 5,2% w 1999 roku do 3,1% w 2018 roku. Zdaniem T. Szymanowskiego wysoki odsetek skazanych odbywających karę w zakładach karnych typu zamkniętego nie świadczy o racjonalnej polityce penitencjarnej. Takie zakłady karne — zdaniem wskazanego autora — zmniejszają możliwości pozytywnego oddziaływania penitencjarnego na skazanych i przyczyniają się do procesu prizonizacji prowadzącego do zwiększania recydywy²⁴. W zakładach karnych typu zamkniętego osadza się szczególnie grupę skazanych, o których mowa w § 3 art. 88 k.k.w. Skazanych tych osadza się w wyznaczonym oddziale lub celi zakładu karnego typu zamkniętego (art. 88 § 1). W publicystyce popularnej i naukowej tę grupę więźniów określa się mianem „więźniów niebezpiecznych”. W skład tej grupy wchodzi również tymczasowo aresztowani (art. 212a k.k.w.), których osadza się w wyznaczonym oddziale lub celi aresztu śledczego w warunkach zapewniających wzmożoną ochronę społeczeństwa i bezpieczeństwo tego aresztu. Niektórzy autorzy wyrażają pogląd, że ta grupa osadzonych tworzy odrębny rodzaj zakładu karnego typu zamkniętego²⁵. Już w 2008 roku T. Bulenda i R. Musidłowski wystąpili z propozycją wprowadzenia do kodeksu karnego wykonawczego czwartego typu zakładu karnego, a mianowicie zakładu karnego typu zamkniętego o szczególnym zabezpieczeniu. W ich opinii za takim

²⁴ *Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, red. T. Szymanowski, J. Migdał, Warszawa 2014, s. 296.

²⁵ K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 658; również S. Przybyliński, *Więźniowie niebezpieczni — ukryty świat penitencjarny*, Kraków 2012, s. 340.

Tabela 7. Populacja skazanych i ukaranych w różnych typach zakładach karnych

Lata	Typy zakładów karnych								
	zamknięty			półotwarty			otwarty		
	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD
1999	23 415	55,5	100	16 588	39,3	100	2188	5,2	100
2000	27 582	56,9	117,8	18 571	38,3	112	2339	4,8	106,9
2001	31 628	55,8	135,1	22 243	39,3	134,1	2795	4,9	127,7
2002	33 866	56,9	144,6	23 047	38,7	138,9	2653	4,5	121,3
2003	33 897	55,5	144,8	24 454	40,1	147,4	2688	4,4	122,9
2004	35 242	54	150,5	27 363	41,9	165	2707	4,1	123,7
2005	36 464	52,4	155,7	30 302	43,6	182,7	2772	4	126,7
2006	37 859	51	161,7	33 381	45	201,2	2991	4	136,7
2007	38 283	50,2	163,5	34 805	45,6	209,8	3246	4,3	148,4
2008	37 013	49,9	158,1	34 172	46	206	3041	4,1	139
2009	36 531	49,1	156	34 716	46,6	209,3	3202	4,3	146,3
2010	35 655	49,3	152,3	33 805	46,7	203,8	2879	4	131,6
2011	36 085	49,3	154,1	34 277	46,8	206,6	2861	3,9	130,8
2012	36 532	47,4	156	37 581	48,7	226,6	3034	3,9	138,7
2013	33 178	46,5	141,7	35 506	49,7	214	2742	3,8	125,3
2014	32 290	45,9	137,9	35 530	50,5	214,2	2507	3,6	114,6
2015	31 280	47,4	133,6	32 534	49,3	196,1	2133	3,2	97,5
2016	30 450	46,8	130	32 435	49,9	195,5	2172	3,3	99,3
2017	31 040	47,4	132,6	32 308	49,3	194,8	2172	3,3	99,3
2018	31 234	48,9	133,4	30 633	48	184,7	2007	3,1	91,7

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

postulatem przemawiają względy związane z koniecznością zachowania poprawności legislacyjnej i nazwaniem wprost tego, co faktycznie funkcjonuje, a także zapewnienie większej precyzji i komunikatywności przepisów prawa²⁶.

²⁶ T. Bulenda, R. Musidłowski, *O więźniach niebezpiecznych w kontekście ochrony praw człowieka*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 60, s. 49.

Szczególnie preferowanym w polskim systemie penitencjarnym jest zakład karny typu półotwartego²⁷, w którym powinni odbywać karę w zasadzie wszyscy skazani objęci systemem programowanego oddziaływania (art. 88 § 1 k.k.w.). Problem, jak ta zasada była realizowana w dwudziestoletniej praktyce, zostanie przybliżony w dalszej części opracowania.

5. Skazani i ukarani w trzech systemach wykonywania kary pozbawienia wolności

Nową instytucją prawa karnego wykonawczego z 1997 roku są systemy wykonywania kary pozbawienia wolności, to jest programowanego oddziaływania, terapeutyczny i zwykły (art. 81 k.k.w.).

Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności były dotychczas nieznaną postacią instytucjonalnej indywidualizacji wykonywania kary. Zastąpiły one rygory, którym nadawano bezzasadnie walory czynnika oddziałującego resocjalizacyjnie na skazanego poprzez stopniowanie dolegliwości²⁸. System programowanego oddziaływania i terapeutyczny mają duży potencjał reedukacyjny²⁹, ponieważ kara pozbawienia wolności w tych systemach jest wykonywana na podstawie indywidualnego programu oddziaływania lub indywidualnego programu terapeutycznego. Wykonywanie kary w systemie programowanego oddziaływania jest oparte na dobrowolności osób dorosłych i przymusu skazanych młodocianych (art. 85 § 1 k.k.w.). Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym oparte jest na zgodzie skazanego, a w razie jej braku ze strony skazanego o stosowaniu leczenia lub rehabilitacji orzeka sąd penitencjarny (art. 117 k.k.w.). Grupa skazanych, wobec których stosuje się system terapeutyczny, jest zróżnicowana i występują w niej następujące podgrupy (art. 96 § 1 k.k.w.):

²⁷ Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego wykonawczego, [w:] *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami. Kodeks karny, kodeks postępowania karnego, kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1997, s. 117–226.

²⁸ T. Szymanowski, Z. Świda, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1998, s. 175.

²⁹ A. Nawój-Śleszyński, *Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich potencjał reedukacyjny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 92, s. 8–9.

- skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi,
- skazani za przestępstwa określone w art. 193–203 k.k. popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych,
- upośledzeni umysłowo,
- uzależnieni od alkoholu,
- uzależnieni od innych środków odurzających lub psychotropowych,
- niepełnosprawni fizycznie.

Skazanego zakwalifikowanego do odbywania kary w systemie terapeutycznym, skierowanego do oddziału terapeutycznego umieszcza się w oddziale terapeutycznym dla skazanych:

- z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo,
- uzależnionych od alkoholu,
- uzależnionych od innych środków odurzających lub substancji psychotropowych,
- niepełnosprawnych fizycznie³⁰.

Do systemu terapeutycznego klasyfikowani są tylko ci skazani, którzy wymagają oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacji (art. 96 § 1 k.k.w.).

Tabela 8 obrazuje rozmiary obejmowania skazanych różnymi systemami wykonywania kary pozbawienia wolności w latach 1999–2018. Ogólny wniosek, jaki wynika z analizy danych statystycznych zawartych w tabeli, jest taki, że w systemach wykonywania kary pozbawienia wolności o dużym potencjale reedukacyjnym (system programowanego oddziaływania, system terapeutyczny) odbywał karę największy odsetek skazanych — łącznie ponad 50%. Średnio w badanym przedziale karę w systemie programowanego oddziaływania odbywało 54,8% skazanych, na początku tego okresu (1999 rok) 64,6%; później następuje spadek do 48% w 2009 roku. Od 2010 roku zarysowuje się tendencja wzrostowa, od 2016 roku następuje lekki spadek liczby skazanych odbywających karę w systemie programowanego oddziaływa-

³⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 roku w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r. poz. 1067, § 15).

Tabela 8. Populacja skazanych i ukaranych w trzech systemach wykonywania kary pozbawienia wolności. Stan na 31 grudnia

Lata	Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności								
	programowanego oddziaływania			terapeutyczny			zwykły		
	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD
1999	27 253	64,6	100	2633	6,2	100	12 305	29,2	100
2000	30 185	62,2	110,8	3749	7,7	142,4	14 559	30	118,3
2001	33 743	59,3	123,8	5034	8,8	191,2	18 116	31,8	147,2
2002	36 639	61,5	134,4	2734	4,6	103,8	20 193	33,9	164,1
2003	33 587	56	123,2	3108	5,2	118	23 324	38,9	189,5
2004	32 980	50,5	121	3414	5,2	129,7	28 918	44,3	235
2005	33 903	48,8	124,4	3636	5,2	138,1	31 989	46	260
2006	36 086	48,6	132,4	3826	5,2	145,3	34 309	46,2	278,8
2007	36 688	48,1	134,6	4055	5,3	154	35 591	46,6	289,2
2008	35 837	48,3	131,5	4143	5,6	157,3	34 146	46,1	277,5
2009	35 778	48	131,3	4210	5,6	159,9	34 557	46,4	280,8
2010	36 412	50,3	133,6	4155	5,7	157,8	31 772	43,9	258,2
2011	40 358	55,1	148,1	4161	5,7	158	28 703	39,2	233,3
2012	44 194	57,3	162,2	3742	4,9	142,1	29 205	37,9	237,3
2013	42 038	58,9	154,3	4457	6,2	169,3	24 931	34,9	202,6
2014	40 022	56,8	146,9	4481	6,4	170,2	25 996	36,9	211,3
2015	37 128	56,3	136,2	4518	6,9	171,6	24 301	36,8	197,5
2016	35 763	55	131,2	4484	6,9	170,3	24 810	38,1	201,6
2017	35 724	54,5	131,1	4769	7,3	181,1	25 031	38,2	203,4
2018	33 800	52,9	124	4781	7,5	181,6	25 293	39,6	205,6

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

nia. W systemie terapeutycznym w latach 1999–2018 średnio rocznie odbywało karę 6,1% skazanych. W tym okresie występują dwie tendencje badanego zjawiska: spadkowa, która trwała od 1999 do 2012 roku, i wzrostowa, od 2012 do 2018 roku. Największą grupę skazanych

odbywających karę w systemie terapeutycznym tworzą skazani z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzeni umysłowo, następnie uzależnieni od alkoholu oraz uzależnieni od środków odurzających lub psychotropowych³¹. Największą dynamikę wzrostu obejmowania skazanych systemem terapeutycznym charakteryzowała grupa więźniów uzależnionych od alkoholu. Wskaźnik dynamiki dla tej grupy w 2016 roku wynosił 374,67%³². Ustawodawca docenił walory systemu programowanego oddziaływania jako skutecznego instrumentu realizacji ustawowych celów wykonywania kary pozbawienia wolności, ponieważ stworzył ku temu odpowiednie warunki, albowiem tych skazanych osadza się w zakładzie karnym typu półotwartego, chyba że szczególne okoliczności uzasadniają osadzenie w zakładzie karnym typu zamkniętego (art. 88 § 1 k.k.w.). W piśmiennictwie naukowym podkreśla się, że tego rodzaju zakład karny ma tworzyć najkorzystniejsze warunki do prowadzenia działalności resocjalizacyjnej i aktywizacji skazanych, również poza obrębem zakładu karnego, rozszerzać możliwości kontaktów ze światem zewnętrznym w różnych formach³³. Rodzi się zatem pytanie, w jakim stopniu ta norma była urzeczywistniana w praktyce w ciągu 20 lat obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego. Z tabeli 9 wynika, że w badanych latach średnio 48,5% zakwalifikowanych do systemu programowanego oddziaływania odbywało karę w zakładzie karnym typu półotwartego; 44,7% odbywało karę w zakładzie karnym typu zamkniętego, a 6,8% w zakładzie karnym typu otwartego. Wprawdzie średnio 55,3% skazanych odbywało karę w otwartym systemie wykonywania kary pozbawienia wolności (zakład karny typu półotwartego i zakład karny typu otwartego), to jednak trudno mówić tu o zasadzie, bo aż 44,7% odbywało karę w zakładzie karnym typu zamkniętego. Na pytanie, dlaczego tak duży odsetek skazanych zakwalifikowanych do systemu programowanego oddziaływania odbywało karę w zakładzie karnym typu zamkniętego, należałoby odpowiedzieć na podstawie odrębnych badań, których nikt dotychczas nie podjął.

³¹ Por. tabela 9. A. Kwieciński, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Warszawa 2017, s. 404–406.

³² A. Kwieciński, *op. cit.*, s. 406.

³³ K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 653.

Tabela 9. Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec skazanych zakwalifikowanych do systemu programowanego oddziaływania w różnych typach zakładów karnych. Stan na 31 grudnia

Lata	Typy zakładów karnych								
	zamknięty			półotwarty			otwarty		
	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD
1999	13 646	50,1	100	11 597	42,6	100	2010	7,4	100
2000	15 607	51,7	114,4	12 350	40,9	106,5	2229	7,4	110,9
2001	16 941	50,1	124,1	14 236	42,1	122,8	2607	7,7	129,7
2002	19 440	53,1	142,5	14 782	40,3	127,5	2417	6,6	120,2
2003	16 904	50,3	123,9	14 239	42,4	122,8	2464	7,3	122,6
2004	16 416	49,8	120,3	14 141	42,9	121,9	2423	7,3	120,5
2005	18 281	50,9	134	15 214	42,4	131,2	2408	6,7	119,8
2006	16 304	45,2	119,5	17 105	47,4	147,5	2687	7,4	133,7
2007	16 148	44	118,3	17 648	48,1	152,2	2892	7,9	143,9
2008	15 744	43,8	115,4	17 535	48,8	151,2	2658	7,4	132,2
2009	15 379	43	112,7	17 535	49	151,2	2864	8,0	142,5
2010	15 469	42,5	113,4	18 439	50,6	159	2505	6,9	124,6
2011	17 064	42,3	125	20 769	51,5	179,1	2526	6,3	125,7
2012	18 118	41	132,8	23 335	52,8	201,2	2741	6,2	136,4
2013	16 550	39,4	121,3	22 999	54,7	198,3	2489	5,9	123,8
2014	15 193	38	111,3	22 322	55,8	192,5	2507	6,3	124,7
2015	14 500	39,1	106,3	20 623	55,5	177,8	2005	5,4	99,8
2016	13 490	37,7	98,9	20 193	56,5	174,1	2080	5,8	103,5
2017	13 608	38,1	99,7	20 062	56,2	173	2054	5,7	102,2
2018	13 726	40,6	100,6	18 191	53,8	156,9	1883	5,6	93,7

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

6. Inne grupy osób pozbawionych wolności w populacji więziennej

6.1. Obcokrajowcy w populacji więziennej w Polsce

Obcokrajowcy w populacji więziennej w Polsce są w skrajnej mniejszości. W latach 1999–2018 ich średni udział wynosił 1,1%. Największy odsetek tej grupy wyniósł 2,22% w 2000 roku w całej populacji skazanych, tymczasowo aresztowanych i ukaranych; najniższy w 2003 roku — 0,71%. Gwałtowny wzrost liczby obcokrajowców w polskich więzieniach nastąpił w 1991 roku³⁴. W latach 1999–2018 dynamika tego zjawiska miała dwie tendencje (tabela 10): pierwsza miała charakter spadkowy, trwała dosyć długo, bo od 2001 do 2015 roku; druga zarysowała wzrost liczby obcokrajowców w populacji więziennej, który został zapoczątkowany w 2016 roku. Duży spadek liczby obcokrajowców zaobserwowany od 2015 roku był w literaturze przedmiotu wiązany ze stałą tendencją spadkową liczby przestępstw popełnianych w Polsce przez cudzoziemców³⁵. Autorzy tego poglądu, którzy obserwowali to zjawisko w latach 1991–2014³⁶, nie przewidzieli dalszych tendencji rozwojowych, w tym wzrostowej, która pojawiła się od 2016 roku. Problem wykonywania kary pozbawienia wolności, tymczasowego aresztowania wobec cudzoziemców ma charakter skomplikowany i trudny, na co składają się problemy prawne, uwzględnianie odrębności kulturowych i religijnych³⁷ w okresie pozbawienia wolności; trudności komunikacyjne, między innymi łączność z placówkami dyplomatycznymi państw pochodzenia, kontaktów z rodziną osób uwięzionych. Na skalę trudności w tej ostatniej sferze składa się fakt, iż między 1998 a 2014 rokiem w polskich więzieniach przebywali obcokrajowcy ze 124 państw z całego świata³⁸. Największą grupę obcokrajowców tworzyli

³⁴ D. Gajdus, B. Gronowska, *Międzynarodowe standardy postępowania z cudzoziemcami pozbawionymi wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1992, nr 2–3, s. 117.

³⁵ S. Lelental, A. Nawój-Śleszyński, *Wykonywanie tymczasowego aresztowania i kary pozbawienia wolności wobec cudzoziemców w Polsce*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, nr 87, s. 39.

³⁶ *Ibidem*, s. 40.

³⁷ A. Urbanek, *System penitencjarny wobec wyzwań wielokulturowych. Studium diagnostyczne*, Kraków 2018.

³⁸ S. Lelental, A. Nawój-Śleszyński, *op. cit.*, s. 41–44.

obywatele państw dawnego bloku komunistycznego, którzy nie byli zainteresowani odbywaniem kary w kraju ojczystym³⁹. Niewielka liczba osób skazanych była przekazywana za granicę do dalszego odbywania kary⁴⁰.

Tabela 10. Obcokrajowcy w populacji więziennej w Polsce w latach 1999–2018

Lata	Skazani	Tymczasowo aresztowani	Ukarani	Razem	% w polskiej populacji*	WD
1999	385	680	0	1065	1,88	100
2000	404	1157	4	1565	2,22	146,9
2001	436	1108	6	1550	1,95	145,5
2002	458	886	5	1349	1,68	126,7
2003	436	734	3	1173	1,48	110,1
2004	395	645	1	1041	1,30	97,7
2005	316	336	3	655	0,79	61,5
2006	295	363	1	659	0,74	61,9
2007	278	368	0	646	0,74	60,7
2008	284	255	0	539	0,65	50,6
2009	272	322	1	595	0,71	55,9
2010	279	290	3	572	0,71	53,7
2011	276	276	3	555	0,68	52,1
2012	313	253	0	566	0,67	53,1
2013	299	220	2	521	0,66	48,9
2014	303	229	5	537	0,69	50,4
2015	206	307	6	519	0,73	48,7
2016	288	334	40	662	0,93	62,2
2017	433	377	30	840	1,14	78,9
2018	512	505	32	1049	1,45	98,5

* skazani, tymczasowo aresztowani i ukarani.

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

³⁹ *Ibidem*, s. 45.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 46.

6.2. Skazani na kary skrajnie długoterminowe

Pojęcia „kary skrajnie długoterminowe” oraz „kary długoterminowe” nie są zdefiniowane w kodeksie karnym. Kodeks karny w art. 32 wymienia następujące kary: grzywnę, ograniczenia wolności, pozbawienia wolności, 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności. Pojęcie kary długoterminowej jest wieloznaczne. W literaturze przedmiotu istnieje wiele różnych definicji „kary długoterminowej”⁴¹. Pojęcie to zostało zdefiniowane w rekomendacji Rec (2003)23⁴² i na ogół przyjęte w literaturze. W świetle rekomendacji kara długoterminowa to taka, która trwa minimum 5 lat. Przedmiotem mojego zainteresowania będą kary pozbawienia wolności skrajnie długoterminowe, czyli kara 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności (art. 32 pkt 4–5 k.k.). W populacji więziennej nie można nie zauważyć osób szczególnej kategorii, których wymiar kary jest bardzo wydłużony, a koniec kary bardzo odległy, nie zawsze jest dookreślony. Grupa tych skazanych wymaga szczególnych zasad wykonywania kary, których standardy są określone między innymi w rekomendacji Rec (2003)23. W Polsce problem kar skrajnie długoterminowych ma nieodległą historię i tradycję, której przedmiotem byłaby refleksja nad sposobem wykonywania tych kar⁴³. W swoich rozważaniach zaprezentuję rozmiary i dynamikę skrajnie długoterminowych kar pozbawienia wolności, to jest 25 lat pozbawienia wolności i dożywotniego pozbawienia wolności.

Z tabeli 11 wynika, że w badanym przedziale występowały dwa następujące zjawiska. Po pierwsze, z roku na rok wzrasta procentowy udział skazanych na skrajne długoterminowe kary pozbawienia wolności (kary 25 lat pozbawienia wolności i kary dożywotniego pozbawienia wolności)

⁴¹ K. Mrozek, *Skazani na kary długoterminowe w polskich jednostkach penitencjarnych*, [w:] *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, red. A. Kwieciński, Warszawa 2013, s. 268–270.

⁴² Rekomendacja Rec (2003)23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności (przyjęta przez Komitet Ministrów na jego 855 posiedzeniu w dniu 9 października 2003 roku).

⁴³ M.in. *Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienie*, red. T. Gardocka, Warszawa 2006; M. Sadowska, *Najdłuższe kary pozbawienia wolności a praca penitencjarna*, Poznań 2016; *Dożywotnie pozbawienie wolności. Zabójca, jego zbrodnia i kara*, red. A. Rzepliński, M. Ejchart-Dubois, M. Niełacna, Warszawa 2017. Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 54, 2019

z około 2% w 1999 roku do blisko 4% w 2018 roku. Po drugie, tempo wzrostu liczebności badanej populacji różnicują te dwie skrajnie długoterminowe kary. Dynamika wzrostu liczby skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności jest wielokrotnie większa (dwunastoipółkrotnie) niż dynamika wzrostu liczby skazanych na karę 25 lat pozbawienia wolności (ponad dwukrotnie). Wzrostowa dynamika tych kategorii skazanych i ich zróżnicowanie może mieć źródło w polityce karnej, we wzroście przestępczości o dużym ładunku społecznej szkodliwości czynu oraz być może innych uwarunkowań, które należałoby ustalić na podstawie odrębnych badań.

6.3. „Niebezpieczni” w populacji więziennej w latach 1999–2018

W przepisach kodeksu karnego wykonawczego szczególnego znaczenia nadano wykonywaniu kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania wobec osób, o których mowa w art. 88 § 3 ust. 4 k.k.w. (skazani) i 212a § 1 k.k.w. (tymczasowo aresztowani). Tę grupę osób uwięzionych w skrócie określa się jako „niebezpieczni”. W obydwu wypadkach chodzi o osoby uwięzione stwarzające zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu karnego lub aresztu śledczego. Skazani, o których mowa w art. 88 § 3 ust. 4 k.k.w., odbywają karę w wyznaczonym oddziale lub celi zakładu karnego typu zamkniętego, w warunkach zapewniających wzmoczoną ochronę społeczeństwa i bezpieczeństwo zakładu (art. 88a § 1 k.k.w.). Tymczasowo aresztowanych stwarzających poważne zagrożenie społeczne albo poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa aresztu osadza się w wyznaczonym oddziale lub celi aresztu śledczego w warunkach zapewniających wzmoczoną ochronę społeczeństwa i bezpieczeństwo aresztu (art. 212a § 2 k.k.w.).

W badanych latach (tabela 12) rozmiary populacji „niebezpiecznych” więźniów (skazanych i tymczasowo aresztowanych) zmieniały się i wykazywały tendencję spadkową. Z roku na rok zmniejszał się udział tej grupy w populacji ogólnowięziennej z 0,55% w 2003 roku do 0,15 w 2017 roku. W tym samym czasie zmniejszył się udział tymczasowo

Tabela 11. Skazani na skrajnie długoterminowe kary pozbawienia wolności w populacji osób odbywających zasadniczą karę pozbawienia wolności w latach 1999–2018. Stan na 31 grudnia

Lata	Skazani na karę 25 lat pozbawienia wolności			Skazani na karę dożywotniego pozbawienia wolności			Razem		
	n	%	WD	n	%	WD	n	%	WD
1999	786	95,9	100	34	4,1	100	820	100	100
2000	861	95	109,5	45	5	132,4	906	100	110,5
2001	950	94,2	120,9	59	5,8	173,5	1009	100	123
2002	1042	92,5	132,6	84	7,5	247,1	1126	100	137,3
2003	1115	90,3	141,9	120	9,7	352,9	1235	100	150,6
2004	1172	89,8	149,1	133	10,2	391,2	1305	100	159,1
2005	1244	88,7	158,3	158	11,3	464,7	1402	100	171
2006	1288	87,4	163,9	185	12,6	544,1	1473	100	179,6
2007	1357	86,9	172,6	204	13,1	600	1561	100	190,4
2008	1396	86,4	177,6	220	13,6	647,1	1616	100	197,1
2009	1515	86,1	192,7	245	13,9	720,6	1760	100	214,6
2010	1517	85,2	193	263	14,8	773,5	1780	100	217,1
2011	1575	84,6	200,4	287	15,4	844,1	1862	100	227,1
2012	1583	84	201,4	301	16,0	885,3	1884	100	229,8
2013	1614	83,5	205,3	318	16,5	935,3	1932	100	235,6
2014	1660	82,9	211,2	342	17,1	1005,9	2002	100	244,1
2015	1688	82,3	214,8	363	17,7	1067,6	2051	100	250,1
2016	1718	81,9	218,6	380	18,1	1117,6	2098	100	255,9
2017	1733	81,4	220,5	397	18,6	1167,6	2130	100	259,8
2018	1723	80,1	219,2	427	19,9	1255,9	2150	100	262,2

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

aresztowanych w grupie „niebezpiecznych” z 54,2% w 2001 do 22,5% w 2018 roku. Należy także zauważyć, że w tej grupie prawie nie występują kobiety, z wyjątkiem 2000 roku (jedna osoba) i 2017 roku (dwie osoby).

Tabela 12. „Niebezpieczni” w populacji więziennej w latach 1999–2018

Lata	„Niebezpieczni” w populacji więziennej		
	Ogółem	%	WD
1999	264	0,47	100
2000	293	0,42	111
2001	256	0,32	97
2002	285	0,35	108
2003	433	0,55	164
2004	359	0,45	136
2005	363	0,44	137,5
2006	394	0,44	149,2
2007	357	0,41	135,2
2008	354	0,43	134,1
2009	337	0,40	127,7
2010	320	0,40	121,2
2011	315	0,39	119,3
2012	201	0,24	76,1
2013	189	0,24	71,6
2014	162	0,21	61,4
2015	156	0,22	59,1
2016	123	0,17	46,6
2017	113	0,15	42,8
2018	142	0,20	53,8

Źródło: Miesięczna Informacja Statystyczna. CZSSW MSZ za lata 2001–2018; S. Przybyliński, *Więźniowie „niebezpieczni”. Ukryty świat penitencjarny*, Kraków 2012, s. 31.

6.4. Więźniowie chronieni. Lata 2011–2018

Na podstawie nowelizacji kodeksu karnego wykonawczego⁴⁴ przez dodanie art. 88a k.k.w. i 212ba k.k.w. wprowadzono nową instytucję

⁴⁴ Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2011 r. Nr 39, poz. 201), która weszła w życie 26 marca 2011 roku.

szczególnej ochrony skazanych i tymczasowo aresztowanych. Zostali nią objęci skazani i tymczasowo aresztowani uczestniczący jako oskarżeni, świadkowie lub pokrzywdzeni w toku postępowania karnego, które niesie dla nich poważne zagrożenie życia i zdrowia. Przewidywano objęcie tymi przepisami około 440 osadzonych⁴⁵. Ustawa ma na celu zwiększenie bezpieczeństwa osobistego szczególnej kategorii osób przebywających w zakładach karnych i aresztach śledczych, którzy występują jednocześnie jako ważni uczestnicy w trwających postępowaniach karnych. W konsekwencji nowelizacji doszło do formalnego wyodrębnienia nowej kategorii osadzonych — „szczególnie chronionych”⁴⁶. Nie jest moim celem ocena tej regulacji prawnej, a jedynie przybliżenie zróżnicowania populacji więziennej, która w toku obowiązywania kodeksu karnego wykonawczego z 1997 roku wzbogaciła się o jeszcze jedną grupę więźniów. Na koniec 2011 roku ochroną objęto zaledwie 12 więźniów (skazanych i tymczasowo aresztowanych)⁴⁷.

6.5. Sprawcy przestępstw seksualnych z zaburzeniami preferencji seksualnych

Już na początku lat siedemdziesiątych rozpoczęła się w Polsce dyskusja nad potrzebą leczenia sprawców przestępstw seksualnych z zaburzeniami preferencji seksualnych podczas odbywania kary pozbawienia wolności⁴⁸. Myśl ta została urzeczywistniona wiele lat później. W 2005 roku ustawą z dnia 27 lipca 2005 roku⁴⁹ rozszerzono krąg osób, które odbywają karę pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym o skazanych

⁴⁵ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 410.

⁴⁶ T. Kalisz, *Szczególna ochrona osadzonych w warunkach zwiększonej izolacji i zabezpieczenia*, [w:] *Wybrane problemy indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności i środków probacyjnych*, red. A. Nawój-Śleszyński, J. Łuczak, Łódź 2017, s. 71.

⁴⁷ S. Lelental, *Szczególna ochrona skazanych i tymczasowo aresztowanych na podstawie przepisów art. 88d i 212ba Kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] *Pozbawienie wolności — funkcja i koszty. Księga Jubileuszowa profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński et al., Warszawa 2013, s. 595.

⁴⁸ *Materiały III Sympozjum Kryminologicznego 19–20 października 1973 r.*, Wrocław 1974.

⁴⁹ Ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny, ustawy — Kodeks postępowania karnego i ustawy — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 1963, poz. 1363), która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2006 roku.

za przestępstwa określone w art. 197–203 kodeksu karnego popełnione w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych, które wymagają oddziaływania specjalistycznego, zwłaszcza opieki psychologicznej, lekarskiej lub rehabilitacyjnej (art. 96 § 1 k.k.w.). W systemie penitencjarnym nie ma wyodrębnionych oddziałów dla tego rodzaju przestępców. Tylko w sześciu oddziałach dla skazanych z niepsychotycznymi zaburzeniami psychicznymi lub upośledzonych umysłowo są realizowane programy dla sprawców przestępstw popełnionych w związku z zaburzeniami preferencji seksualnych⁵⁰. Kara pozbawienia wolności wobec tej grupy skazanych jest wykonywana przede wszystkim w oddziale terapeutycznym o wspomnianej specjalizacji (art. 96 § 4 k.k.w.) oraz poza oddziałem. Z danych statystycznych, które znajdują się w tabeli 13, wynika, że od 2008 do 2018 roku liczba sprawców przestępstw seksualnych z zaburzeniami preferencji seksualnych odbywających karę w systemie terapeutycznym wzrosła prawie dwuipółkrotnie. Tą drogą populacja więzienna została wzbogacona o następną kategorię skazanych, wobec których wykonywanie kary pozbawienia wolności jest kosztowne, a rezultaty ważne, społecznie oczekiwane.

6.6. Seniorzy w populacji więziennej. Lata 1999–2018.

Stan na 31 grudnia

Populacja więzienna ze względu na wiek nie jest jednolita. Wiek jest jednym z kryteriów klasyfikacyjnych skazanych (art. 82 § 2 k.k.w.). Pojęcie więźnia w wieku senioralnym nie jest pojęciem prawnym. Brak tej kategorii w przepisach prawa karnego wykonawczego jest samo w sobie informacją, że więźniowie ci nie są szczególną, wyodrębnioną grupą adresatów odrębnych programów oddziaływań readaptacyjnych⁵¹. Zgodnie z klasyfikacją WHO⁵² starość rozpoczyna się powyżej 65. roku życia. W swoistej zgodzie z tymi wytycznymi w Polsce za dolną granicę

⁵⁰ P. Kozłowski, *Więźniowie niepełnosprawni psychicznie i psychopaci*, [w:] *Psychologia penitencjarna*, red. M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, Warszawa 2016, s. 203.

⁵¹ J. Kusztal, *Osadzeni w starszym wieku — potrzeba badań w obszarze resocjalizacyjnym*, [w:] *Senior w obliczu izolacji. Konteksty praktyczne...*, s. 56.

⁵² S. Klonowicz, *Starzenie się ludzkości*, [w:] *Encyklopedia seniora*, Warszawa 1986, s. 36.

Tabela 13. Sprawcy przestępstw seksualnych z zaburzeniami preferencji seksualnych odbywających karę w systemie terapeutycznym.

Stan na 31 grudnia

Lata	W oddziale terapeutycznym	Poza oddziałem penitencjarnym	Razem	WD
2008	150	8	158	100
2009	155	15	170	107,6
2010	178	14	192	121,5
2011	162	6	168	106,3
2012	220	12	232	146,8
2013	211	9	220	139,2
2014	233	15	248	157
2015	252	18	270	170,9
2016	297	11	308	194,9
2017	326	27	353	223,4
2018	355	21	376	238

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

starości w zakładach karnych przyjmuje się wiek 64 lat⁵³. Od kilku lat problematyka wykonywania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w wieku senioralnym staje się przedmiotem penetracji naukowych, formułowania postulatów dotyczących sposobów wykonywania kary pozbawienia wolności wobec tej grupy więźniów⁵⁴. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest fakt, że w ciągu lat zwielokrotnił się udział więźniów w wieku senioralnym w strukturze demograficznej w populacji więziennej (tabela 14). Zdaniem niektórych autorów⁵⁵ nie ma potrzeby powoły-

⁵³ A. Jaworska, *Starość patologiczna w zakładach karnych*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013, s. 67.

⁵⁴ S. Grzesiak, *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wrocław 2013; *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013; oraz *Senior w obliczu izolacji...*

⁵⁵ A. Nawój-Śleszyński, *Niektóre problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w wieku senioralnym*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne...*, s. 122–144.

Tabela 14. Seniorzy w populacji więziennej. Lata 1999–2018.
Stan na 31 grudnia

Lata	Populacja ogółem	Seniorzy	%	WD
1999	56 765	195	0,34	100
2000	70 544	316	0,45	162,1
2001	79 634	361	0,45	185,1
2002	80 467	405	0,5	207,7
2003	79 281	456	0,58	233,8
2004	80 368	459	0,57	235,4
2005	82 955	584	0,7	299,5
2006	88 647	639	0,72	327,7
2007	87 776	700	0,8	359
2008	83 152	724	0,87	371,3
2009	84 003	765	0,91	392,3
2010	80 728	871	1,08	446,7
2011	81 382	930	1,14	476,9
2012	84 399	1050	1,24	538,5
2013	78 994	1053	1,33	540
2014	77 371	1143	1,48	586,2
2015	70 836	1154	1,63	591,8
2016	71 536	1341	1,87	687,7
2017	73 822	1520	2,06	779,5
2018	72 204	1646	2,28	844,1

Źródło: Roczna Informacja Statystyczna CZSW MS. Obliczenia własne.

wania nowego rodzaju zakładu karnego dla więźniów seniorów, lecz jest potrzeba wyodrębnienia tej grupy wewnątrz zakładu karnego i realizacji specjalistycznych programów adekwatnych do potrzeb osób w wieku senioralnym, dostosowanie do indywidualnych potrzeb i możliwości tej grupy skazanych, zwłaszcza wynikających z ich wieku i stanu zdrowia.

Takie propozycje postępowania z tą grupą skazanych są znane w literaturze przedmiotu⁵⁶.

Niezależnie od tego, czy wiek osób uwięzionych będzie czy nie kryterium klasyfikacyjnym w populacji więziennej, nie można nie zauważyć grupy osób w tym wieku, wobec której jest wykonywana kara pozbawienia wolności, niekiedy w okresie późnej starości. W ostatnich 20 latach populacja osób powyżej 64. roku życia wzrosła ponad ośmiokrotnie.

Podsumowanie

Rozmiar populacji więziennej jest wartością nieobojętną w kwestii funkcjonowania systemu penitencjarnego. Populacja więzienna dużych rozmiarów nie sprzyja realizacji indywidualno-prewencyjnych celów wykonywania kary pozbawienia wolności. Z literatury przedmiotu wynika, że oczekiwania wobec rozmiarów populacji więziennej w Polsce to wartość pomiędzy 40 tys. a 50 tys. osób, wówczas współczynnik prizonizacji wynosiłby w pierwszym wypadku 104,4. W 2018 roku liczebność populacji więziennej w Polsce wynosiła 72 204 osoby, przy współczynniku prizonizacji 188. Wśród krajów Rady Europy ze względu na współczynnik prizonizacji Polska zajmuje 11 miejsce, w 2005 roku zajmowała pozycję szóstą. W ciągu 20 lat następowało różnicowanie rozmiarów niektórych grup osób pozbawionych wolności. W strukturze populacji więziennej nastąpił wzrost liczby skazanych na karę pozbawienia wolności z 73,4% w 1999 roku do 88,7% w 2018 roku, spadek liczby tymczasowo aresztowanych z 31,2% w 2000 roku do 10,2% w 2019 roku oraz wzrost liczby ukaranych z 0,9% w 1999 roku do 1,1% w 2019 roku. Skazani na zastępczą karę pozbawienia wolności stanowili niewielki odsetek w populacji skazanych na karę pozbawienia wolności (3% w 1999 roku i 7,5% w 2019 roku). Tempo i dynamika wzrostu tej grupy jest ogromna, wskaźnik dynamiki w 2018 roku wyniósł 378,5%.

⁵⁶ S. Grzesiak, *Praca penitencjarna...*, s. 419–423; oraz *idem*, *Niektóre problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w wieku senioralnym*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne...*, s. 142.

Populację więzienną różnicuje płeć. Zdecydowaną większość stanowią mężczyźni. W ciągu 20 lat procentowy udział kobiet w populacji więziennej wzrósł z 2,32% w 1999 roku do 4,07% w 2018 roku.

Populacja skazanych na karę pozbawienia wolności i ukaranych różnicuje rodzaj zakładu karnego. Największa grupa skazanych odbywa karę w zakładzie karnym dla recydywistów penitencjarnych. Udział tej grupy skazanych od 2012 roku przekracza 50%, od 2018 roku w zakładach dla recydywistów penitencjarnych odbywa karę 57,2% skazanych i ukaranych. Najmniejszą populację stanowią skazani odbywający karę pozbawienia wolności w zakładach karnych dla młodocianych. Do 2002 roku w tego rodzaju zakładach karnych odbywało karę ponad 20% osób, od 2002 roku nastąpił gwałtowny spadek do 1,2% w 2018 roku (w 2003 roku ustawodawca obniżył wiek młodocianego sprawcy z 24. do 21. roku życia).

Średnio rocznie w latach 1999–2018 ponad 50% populacji odbywało karę pozbawienia wolności w zakładzie karnym typu zamkniętego, w zakładzie karnym typu półotwartego — 45,2%, otwartego — 4,1%.

W systemach wykonywania kary pozbawienia wolności o dużym potencjale resocjalizacyjnym (system programowanego oddziaływania, system terapeutyczny) odbywało karę łącznie ponad 50% skazanych, średnio rocznie 54,8%. W systemie terapeutycznym odbywało karę średnio 6,1% skazanych. Ustawodawca przewidział, że skazanych zakwalifikowanych do systemu programowanego oddziaływania osadza się w zakładzie karnym typu półotwartego. Jest to zatem zasada. Odstępstwa od tej zasady powinny być wyjątkowe. Średnio rocznie w latach 1999–2018 w zakładzie karnym typu półotwartego odbywało karę 48,5%, a 44,7% w zakładzie karnym typu zamkniętego.

Średni roczny udział cudzoziemców w populacji więziennej to 1,1%. Największy odnotowano w 2000 roku — 2,22%, a w 2018 roku — 1,44%.

Populacja skazanych na kary długoterminowe charakteryzuje się szybkim tempem wzrostu. Wzrost liczby skazanych na kary dożywotniego pozbawienia wolności jest bardzo wysoki — do 125,9% w 2018 roku. Wolniejszy wzrost następuje w grupie skazanych na karę 25 lat pozbawienia wolności.

Rozmiar populacji skazanych niebezpiecznych charakteryzuje się tempem spadkowym do 53,5% w 2018 roku (art. 88 § 3 k.k.w.).

W badanych latach pojawiają się dwie nowe kategorie skazanych. Pierwsza to więźniowie szczególnie chronieni (art. 88d k.k.w. i 212 ba k.k.w. — od 26 sierpnia 2011 roku). Druga to przestępcy seksualni z zaburzeniami preferencji seksualnych (od 1 października 2000 roku). Według statystyk penitencjarnych z roku na rok wzrasta liczba tych skazanych, wobec których jest wykonywana kara pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym w oddziale terapeutycznym lub poza oddziałem.

Więźniowie w wieku senioralnym stanowią coraz większy odsetek w populacji więziennej, od 0,34% w 1999 roku do 2,28% w 2018 roku, nastąpił zatem wzrost ośmioipółkrotny.

Bibliografia

- Bulenda T., *Charakterystyka populacji więziennej*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Bulenda, R. Musidlowski, Warszawa 2003.
- Bulenda T., *Kategoryzacja skazanych w postępowaniu penitencjarnym*, [w:] *Więziennictwo na początku XXI wieku. III Polski Kongres Penitencjarny*, red. T. Bulenda, W. Knap, Z. Lasocik, Warszawa 2007.
- Bulenda T., Musidlowski R., *O więźniach niebezpiecznych w kontekście ochrony praw człowieka*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2008, nr 60.
- Celowość, uwarunkowania i metody zmniejszania liczby osób pozbawionych wolności w Polsce*, „Biuletyn RPO. Materiały” 1994, nr 22.
- Dożyciowość pozbawienie wolności. Zabójca, jego zbrodnia i kara*, red. A. Rzepliński, M. Ejchart-Dubois, M. Niełacznia, Warszawa 2017.
- Gajdus D., Gronowska B., *Międzynarodowe standardy postępowania z cudzoziemcami pozbawionymi wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 1992, nr 2–3.
- Grzesiak S., *Niektóre problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w wieku senioralnym*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013.
- Grzesiak S., *Praca penitencjarna z więźniami seniorami*, Wrocław 2013.
- Jaworska A., *Starość patologiczna w zakładach karnych*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013.
- Kalisz T., *Szczególna ochrona osadzonych w warunkach zwiększonej izolacji i zabezpieczenia*, [w:] *Wybrane problemy indywidualizacji wykonywania kary pozbawienia wolności i środków probacyjnych*, red. A. Nawój-Słeszyński, J. Łuczak, Łódź 2017.
- Kary długoterminowe. Polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, red. T. Gardocka, Wyższa Szkoła Handlowa i Prawa im. R. Łazarskiego, Warszawa 2006.
- Klonowicz S., *Starzenie się ludzkości*, [w:] *Encyklopedia seniora*, Warszawa 1986.
- Kobieta w więzieniu*, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, red. J. Dybalska, Warszawa 2009.

- Kozłowski P., *Więźniowie niepełnosprawni psychicznie i psychopaci*, [w:] *Psychologia penitencjarna*, red. M. Ciosek, B. Pastwa-Wojciechowska, Warszawa 2016.
- Krajewski K., *Dlaczego Polska ma wielkich rozmiarów populację więzienną*, [w:] *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci prof. Zbigniewa Hołdy*, red. B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski, Warszawa 2011.
- Krajewski K., *Główne tendencje polityki karnej ostatnich dwudziestu lat*, [w:] *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przebudowania zakładów karnych*, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, Warszawa 2010.
- Krajewski K., *Spór o politykę karną w Polsce: problem kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania i alternatyw kary pozbawienia wolności*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2007, nr 54.
- Kuszał J., *Osadzeni w starszym wieku — potrzeba badań w obszarze resocjalizacyjnym*, [w:] *Senior w obliczu izolacji. Konteksty praktyczne i empiryczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013.
- Kwieciński A., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności w systemie terapeutycznym*, Warszawa 2017.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Lelental S., *Szczególna ochrona skazanych i tymczasowo aresztowanych na podstawie przepisów art. 88d i 212ba Kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] *Pozbawienie wolności — funkcja i koszty. Księga Jubileuszowa profesora Teodora Szymanowskiego*, red. A. Rzepliński, I. Rzeplińska, M. Niełacznna, P. Wiktorska, Warszawa 2013.
- Lelental S., Nawój-Śleszyński A., *Wykonywanie tymczasowego aresztowania i kary pozbawienia wolności wobec cudzoziemców w Polsce*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2015, nr 87.
- Moczydłowski P., *Przebudowanie więzień. O konsekwencjach populizmu penalnego i ideologizacji polityki kryminalnej w Polsce dla więziennictwa*, [w:] *Problemy penologii i praw człowieka na początku XXI stulecia. Księga poświęcona pamięci prof. Zbigniewa Hołdy*, red. B. Stańdo-Kawecka, K. Krajewski, Warszawa 2011.
- Mrozek K., *Skazani na kary długoterminowe w polskich jednostkach penitencjarnych*, [w:] *Postępowanie z wybranymi grupami skazanych w polskim systemie penitencjarnym. Aspekty prawne*, red. A. Kwieciński, Warszawa 2013.
- Nawój-Śleszyński A., *Niektóre problemy wykonywania kary pozbawienia wolności wobec więźniów w wieku senioralnym*, [w:] *Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013.
- Nawój-Śleszyński A., *Perspektywy kompresji populacji więziennej w Polsce*, [w:] *Czy i jakie więzienia są potrzebne: rozważania na tle zagadnień współczesności. Księga rocznicowa z okazji 25 lat Polskiego Towarzystwa Penitencjarnego*, red. P. Stępnia, T. Kalisz, W. Zalewski, Poznań 2016.
- Nawój-Śleszyński A., *Populacja więzienna w Polsce po nowelizacji systemu prawa karnego ustawą z 20 lutego 2015 roku*, „Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego” 48, 2018.
- Nawój-Śleszyński A., *Przebudowanie więzień w Polsce — przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013.
- Nawój-Śleszyński A., *Systemy wykonywania kary pozbawienia wolności i ich potencjał re-educacyjny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 92.
- Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 54, 2019
- © for this edition by CNS

- Postulski K., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna*, red. T. Szymanowski, J. Migdał, Warszawa 2014.
- Przestępczość kobiet. Aspekty kryminologiczne i penitencjarne*, red. T. Kolarczyk, J.R. Kuźbiak, P. Wierzbicki, Warszawa 1984.
- Przybyliński S., *Więźniowie niebezpieczni — ukryty świat penitencjarny*, Kraków 2012.
- Sadowska M., *Najdłuższe kary pozbawienia wolności a praca penitencjarna*, Poznań 2016.
- Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty praktyczne i empiryczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013.
- Senior w obliczu izolacji penitencjarnej. Konteksty teoretyczne*, red. A. Jaworska, Bydgoszcz 2013.
- Skupiński J., *Alternatywy pozbawienia wolności w polskim systemie sprawiedliwości karnej — raport z badań prowadzonych przez Zakład Prawa Karnego INP PAN*, [w:] *Problemy aktualnej polityki karnej w Polsce na tle przeludnienia zakładów karnych*, red. J. Jakubowska-Hara, C. Nowak, Warszawa 2010.
- Szumski J., *Środki penalne w polskim prawie wykroczeń na tle doświadczeń praktyki*, Lublin 1995.
- Szymanowski T., *Przestępczość i więziennictwo w krajach europejskich (na podstawie informacji statystycznych)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2016, nr 90.
- Szymanowski T., Świda Z., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1998.
- Urbanek A., *System penitencjarny wobec wyzwań wielokulturowych. Studium diagnostyczne*, Kraków 2018.
- Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego wykonawczego*, [w:] *Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami. Kodeks karny, kodeks postępowania karnego, kodeks karny wykonawczy*, Warszawa 1997.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 20 lipca 2015 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2015 poz. 390).
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2011 r. Nr 39, poz. 201), która weszła w życie 26 marca 2011 roku.
- Ustawa z dnia 27 lipca 2005 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny, ustawy — Kodeks postępowania karnego i ustawy — Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. Nr 1963, poz. 1363), która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2006 roku.
- Ustawa z dnia 24 lipca 2003 roku o zmianie ustawy — Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 142, poz. 1380), która weszła w życie 1 września 2003 roku.
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 roku w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz.U. Nr 152, poz. 1493).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 sierpnia 2003 roku w sprawie sposobów prowadzenia oddziaływań penitencjarnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (tekst jedn. Dz.U. z 2013 poz. 1067).
- Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego 54, 2019
- © for this edition by CNS

Inne

Rekomendacja Rec (2003)23 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w wykonywaniu przez administrację więzienną kary dożywotniego pozbawienia wolności oraz innych długoterminowych kar pozbawienia wolności (przyjęta przez Komitet Ministrów na jego 855 posiedzeniu w dniu 9 października 2003 roku).

Materiały III Symposium Kryminologicznego 19–20 października 1973 r., Wrocław 1974.

The size and diversity of the prison population in Poland during the period of penal-executive legislation of 1997

Summary

The size of the prison population, its size and dynamics understood as the developmental tendency of this phenomenon over a specific period of time as well as its structure, has a high cognitive value related to the punitive nature of the criminal justice system. It also serves to assess the values of the penitentiary system, and in particular to implement in practice the guiding principle of the execution of the penalty of deprivation of liberty, which is the principle of individualization. The study presents extensive statistical data on this problem from 1997 to the present.

Keywords: imprisonment, overpopulation, convicted population.